

Karol Efraim Sidon

3

rozhovory s Karlem Hvížd'alou

Upozornění

Všechna práva vyhrazena.

Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele.

Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

Galén

Na Popelce 3144/10a, 150 00 Praha 5

www.galen.cz

© Galén, 2014

Karol Efraim Sidon

rozhovory s Karlem Hvižďalou

0190c

© Karel Hvizďala, 1995, 2002, 2004, 2012, 2014
© Karol Efraim Sidon, 1995, 2002, 2004, 2012, 2014
© Viktor Vondra, 1995, 2012, 2014
Photos © Jan Malý ml., 2014
Prologue © Karel Hvizďala, 2014
Typography © Clara Istlerová, 2014
© Galén, 2014

ISBN 978-80-7492-165-0 (PDF)
ISBN 978-80-7492-166-7 (PDF pro čtečky)

Všechna práva vyhrazena.

Tato publikace ani žádná její část nesmějí být reprodukovány, uchovávány v rešeršním systému nebo přenášeny jakýmkoli způsobem (včetně mechanického, elektronického, fotografického či jiného záznamu) bez písemného souhlasu nakladatelství.

11	Euangelion Karola Efraima Sidona / Karel Hvíždala
23	Když umřít, tak v Jeruzalémě
105	Červená kráva
199	Sedm slov
295	O šuplíku v nás
307	Židovské svátky, náboženské slavnosti a smuteční dny
310	Slovníček použitých výrazů
312	Výběrová bibliografie Karola Efraima Sidona
313	Výběrová bibliografie Karla Hvíždaly

Karel Hviždala

Euangelion Karola Efraima Sidona

Evangelium, řecky euangelion, v překladu neznamená nic jiného než dobrou zprávu. A to, že Karol Sidon v roce 1978 konvertoval k judaismu a přijal jméno Efraim, po mladším z bratrů Josefa, který byl kmenovým otcem Izraele, je možné pro pražskou a vůbec pro všechny české a moravské židovské obce považovat za dobrou zprávu. Zvláště proto, že k tomu došlo po dvou totalitách, které místní židovské obce devastovaly, a že tak učinil až po desetiletém soukromém studiu, do něhož je možné započítat i jeho literární činnost. V ní totiž cílevědomě rozbíjel všechny myšlenkové modely, a to jak vlastní, tak převzaté. K rabínskému studiu se rozhodl po zásadní zkušenosti z roku 1968, kdy došlo k dvacetileté okupaci naší země sovětskou armádou, a dalším studiu po roce 1983 v Heidelbergu a Jeruzalémě. Teprve potom se v roce 1992 stal pražským a zemským rabínem: učitelem a prostředníkem.

Za Sidonovou konverzí nebylo jenom studium, tedy racionální poznání, ale i nutný mystický zážitek, který popsal v knize *Když umřít, tak v Jeruzalémě*, i v novele *Brány mrazu*, třebaže v jiném kontextu. Přečteme-li si dále jeho první knihy *Sen o mém otci* (1968) a *Sen o mně* (1969), které vycházejí z motivů diplomové práce z roku 1965, učinil to, co Abraham: „Šel do sebe“. Dále *Evangelium podle Josefa Flavia* (1974), *Boží osten* (1975) či *Brány mrazu* (1977) a *Návrat Abrahamův* (asi 1980), jsou důkazem, že Sidonovo psaní i jeho příklon k judaismu nejsou ničím jiným než úpěnlivým hledáním. V knize *Červená kráva* to formuloval takto: „Snaha udržet si paměť je vlastně snahou udržet si vědomí toho celého stromu, z kterého člověk vyrostl.“ To potvrzuje i jeho nejznámější divadelní hra *Shapira* (1972), v níž jde jak o hledání cesty k pravdě, tak i o vztah dcery a otce, který je vlastně paralelou vztahu syna k rodičům: staré Sidonovo téma. Základním podnětem k jeho literárním výpravám mu bylo na samém počátku pátrání po zemřelém židovském otci, který byl zavražděn v Terezíně v Malé pevnosti, když mu byly dva roky.

Podle legendy, kterou mu sdělila matka (skutečnost nikdo nezná), to bylo tak, že den před transportem z Malé pevnosti do Osvětimi se jeho otec Alexandr ohlásil na marodce a nešel do práce. Udělal to prý poprvé a naposled. Jeden z vězňů ho udal. Dostavil se SS-Hauptsturmführer Heinrich Jöckel, přezdívaný vězni *Pindā*, a zkopal Sidonova otce do bezvědomí. Když se probрал, ukázal na zem a přikázal mu, aby slízal svou krev. Sidonův tatínek se údajně zvedl a řekl: „Copak jsem zvíře?“ Po té ho znova zbili do bezvědomí a pověsili na hák, na němž zemřel.

A protože jeho otec byl Žid, stejně jako později jeho nevlastní otec Gross – alias literární postava –, chtěl Karol Sidon nejen vědět co nejvíc o vlastním otci a o jeho předcích, tedy o sobě, ale i o judaismu. Začal studovat jak *Starý zákon*, tak i *Nový zákon*, což reflektoval ve zmíněném *Evangelii podle Josefa Flavia*.

Zároveň potřeboval vyřešit svůj vztah k nevlastnímu otci, což popsal ve své druhé knize *Sen o mně*. Tehdy došel k závěru, že to není odlišení mezi vlastním a nevlastním, ale známým a neznámým, živým a mrtvým. „Měl jsem, jistě, vždycky plnou hlavu toho, že je mým pěstounem a otčímem, zvláště když jsem na něj měl vztek, ale v jádru to bylo nečekaně jiné. Bouřil jsem se proti němu jako proti vlastnímu otci.“

Sidon ve svých prvních knihách inkarnoval do psacího stroje, aby se dověděl, kým je, či spíše, kým by mohl být. Spolehl se, že klávesnicí hýbe jeho podvědomí. Jenom zapisoval, co na dně své duše slyšel. Nejspíš i proto je dnes občas překvapen tím, co napsal, a tím, že se až tak moc nezměnil, že na to podstatné přišel již tehdy, protože mu to vyfukal jeho psací stroj jako dálnopis napojený na jeho duši, která nelže, protože ani neví, že to jde. „Člověk celý život opakuje stejnou chybu a právě tak se stále vrací k téže pravdě. Vždycky znovu však zapomíná, že to je chyba a že to je pravda,“ napsal v povídce *Brány mrazu*. Tam se taky setkáváme s jeho prvními výlety do fantazie, kde líčí, jak se jeho hrdina Tomáš dostává do zahrad rajských, kde se setkává s mnichem, který mu podává instrukce, jak se má chovat před vstupem: „Sem odkládejte do prvního koše oblečení. Sem odložte ruce, nohy tělo, vnitřnosti.

Tam dejte hlavu, ukázal mnich na třetí koš.“ Ještě poslední čtvrtá nůše čekala; mnich si však najednou povšiml Tomáše, který nebyl za nůšemi skoro vidět a ještě se zděšeně krčil. „Co je tohle?“ zeptal se s odporem. „To,“ odpověděl Tomáš, „jsem já.“

Po roce 1978 skoro dalších dvacet let psal jen náboženské texty. Když se po létech opět vrátil k próze, řekl, že člověk vlastně celý život píše jednu knihu. Vlastní kořeny jsou i ve stáří uloženy v nejspodnějším šuplíku, který se vysouvá těžce, pomalu, s bolestí a opatrně. „Teď se osobní věci ke mně vracejí a já zjišťuji, že právě v těch privátních věcech je nejvíc bolesti, už zřejmě proto, že je člověk za sebou táhne celý život. Vlastně jde o to, že v těch neceľých sedmdesáti se ta moje existenční stavba zastavila a už z ní jen vytahuji šuplík. Už se nedá nic jiného dělat než ho dovytáhnout a pořádně se podívat, co v něm celou dobu bylo a je.“

Dovoluje mu to se ponořit ještě hlouběji do sebe a setřást pohodlné myšlenkové konstrukty a příznivé sebelži. V krizových chvílích, když vypne mozek, se člověk vždy rozhoduje správně, i když o tom nemusí vědět, nebo když to ani nechce vědět. Člověk se podle Sidona musí naučit „radovat a žetel zároveň... To je pravá modlitba...“ Sidonova slova a postavy nesou v sobě mnohačetné významy: navzájem si protířečí, před sebou se krčí či hurónsky chvástají, ale při střetech se dotýkají podstaty existence. Vyzařuje z nich rozkoš ze slov jako z živoucího svébytného prostředníka. Lepšího nezná a nemá.

„Teprve obsah šuplíčku a způsob, jak se s ním vyrovnávám, dá stavbě rozměr člověka, který si vlastně z týchž důvodů vytvořil osobnost,“ řekl rabín v rozhovoru pro *Vzpouř II*. Až stáří dává podle Sidona možnost a příležitost zjistit, odkud se vše v člověku bere, a tím pádem trochu pochopit, proč jsme takoví, jací jsme. „To je úkol zdravého stáří, myslím si, a tím také stáří nabývá na významu. Od některých starších víme, že to jde... Můžeme si s klidem říci: Ano, to jsou ty moje chyby. Takový prostě jsem. Takový jsem byl.“ Kromě psaní próz pokračoval ve svém studiu náboženských textů a došel porovnáním evangelií, podobně jako jiní před ním, k tomu, že pokud má Matouš pravdu a Ježíš se narodil za vlády judského

krále Heróda, který zemřel ve čtvrtém roce před naším letopočtem, musel by se Ježíš narodit krátce před tímto datem. A kdyby měl zase pravdu Lukáš, v jehož evangeliu čteme, že ke sčítání obyvatel došlo za císaře Augusta, tak to bylo až v šestém roce křesťanského kalendáře. Ježíš by se pak dle něj měl narodit nejméně deset let po tom, co se měl narodit dle Matouše.

Podobně to je i s legendou o Ježíšově ukřižování v předvečer velikonočních svátků, v níž důležitou postavou je prokurátor Pilát. Vezmeme-li za směrodatné Lukášovo tvrzení o Ježíšově narození, pak by neměl být Ježíš ukřižován o Velikonocích 33. roku, hned po křtu a tedy před smrtí Jana Křitele, musel by být ukřižován až o Velikonocích roku 37., kdy však zase Pilát již nebyl v úřadu. Evangelia si proto podle Sidona protirečí: buď Ježíš zemřel o Velikonocích v 37. roce, ale nikoliv za Piláta, anebo se to stalo za Piláta, avšak nikoliv už o Velikonocích, kdy Pilát nebyl v úřadu.

Tímto bádáním je zpochybněno nejen datum našich křesťanských oslav, ale dokonce i celý křesťanský kalendář, který počítáme od Ježíšova narození.

Evangelium podle Josefa Flavia Sidon dopsal zřejmě v roce 1974, což byl pro něj důležitý mezník, protože se konečně vypořádal s tím, s čím vnitřně nesouhlasil, ale co si na něj v katolických Čechách činilo nárok. Jak sám řekl: „Jednak svou nabídkou spásy ve víře, tedy jako obecné ‚opium lidstva‘, a jednak jako konkrétní křesťanství, které potom, co si přivlastnilo židovskou Bibli a židovské mučednictví, by ještě chtělo mě.“

Předešlým zjištěním se zabýval již v roce 1968 v rozhlasové hře *Dvojí zákon*, v níž převyprávěl Ježíšův příběh po svém. Utrmácený Ježíš, který získal příznivce v chudé Galilei, táhne s apoštoly na Jeruzalém a zjišťuje, že tam by měl malé šance získat nové duše. Proto požádá Jidáše, aby ho udal: uvědomuje si totiž, že nebezpečnější bude mrtvý než živý. Prohlásí, že se chce vrátit k Bohu jako ke svému otci a požádá Jidáše, aby ho zradil. Ten tak učiní, má ale po Ježíšově ukřižování výčitky, vytáhne ho z hrobu, vybere si jednoho starce, kterému se přizná a pak spáchá sebevraždu. Tak podle Sidona vznikla Ježíšova legenda: podnítl ji velekněz Kaifáš.

Když se od Jidáše dozvěděl, co se chystá na Olivové hoře, vydal Ježíše Pilátovi a ten ho nechal ukřižovat. Kdyby Ježíš dále chodil po světě, nikdo by si na něj za pár let nevzpomněl.

Ke stejnému tématu se Sidon vrátil i v rozhlasové hře *Starý zákon* (1977), v níž vypráví jiný příběh: Jidáš je konfidentem Kaifáše a činí tak za úplatu třiceti stříbrných. Pilát toho využije a vše zařídí tak, aby byl Ježíš ukřižován nikoliv na jeho příkaz, ale na přání jeruzalémského lidu. Sami Židé si to přejí. „Vývoj je nezadržitelný, není třeba ani prstem hnout. Je třeba věřit ve vývin... Já bych taky mohl křičet jéjéj, ale mlčím!“, píše ironicky Sidon v době, kdy se podobně hovořilo v Čechách po honičce na chartisty, mezi které sám patřil. Nejpresněji svůj vztah ke křesťanství artikuloval zřejmě v knize *Návrat Abrahamův*: „Stavět se ve vztahu k Bohu do pozice objektu Boží milosti je dobré, ale stavět se výhradně jen do této pozice je falešné. Život není přece jenom příležitostí k získání milosti, ale příležitostí k aktivní spoluúčasti a spoluodpovědnosti za sebe sama, za společnost, v níž žije...“

My bychom mohli proto nejspíš říci, že Sidon těmito třemi texty utekl křesťanům z háčku úplně stejně, jako odcházel či utíkal skoro po celou půlku života. Tyto úteky popisuje jak ve své diplomové práci na FAMU, tak ve svých knihách: nejprve z domova jako malý a neposlušný žák, který falšoval známky v žákovské knížce, potom jako puberták, který chtěl v Gmündu přejít hranice do Rakouska, nebo jako mladý muž, který utíkal z okoralého manželství. A konec konců k tomu patří i jeho odchod ze socialistického Československa v roce 1983, kdy už začal svým ortodoxním chováním ohrožovat židovskou obec v Praze. Všechny jeho odchody a úteky měly jediný smysl: přiblížit se skutečnému životu a zjistit, co to vlastně skutečný život je a jak v něm obstát. Již v roce 1975 v *Božím ostnu* napsal, že: „Nikdy nesmíš své štěstí stavět na neštěstí druhých. A kdyby ti i nakonec všechno v životě dopadlo špatně, přesto tě může blažit, že máš čisté svědomí. Ale lidé, kteří se litují a dokáží omluvit jakoukoliv svou lumpárnu, ti... Něco jim chybí – a nemusí o tom ani vědět.“ V novele *Brány mrazu* medituje takto: „Lidé si myslí, že skutečné je to, co vidím, slyším, hmatám, čichám a chutnám,

ne? To je skutečnost. Připomíná, že Descartes by k tomu přidal ještě svoje cogito, ego sum: Ale má to háček. Skutečnost, o které je většina lidí přesvědčena, je dílem obecné konformity. Musíte nejdříve vidět jako oni, slyšet jako oni, hmatat, čichat, chutnat jako oni – a teprve potom se můžete podílet na jejich skutečnosti. Ono tedy ani tolik nejde o skutečnost samu, jako spíš o dohodu a o násilí, které společnost páchá na každém novém jedinci od jeho dětských plínek.“

Útěky Karola Efraima Sidona nejsou možná ničím jiným než útěky před tímto násilím, s kterým si nevěděl rady, před pohodlnou dohodou, jak se má člověk chovat, co má vidět atd. Jeho psaní je pak průzkumnou cestou, žalobou na sebe, očistou sebe: „Žaluji lásce na její nenávistné tváře, žaluji tmě na strach, který ve mně vzbuzuje, bouřím se a podléhám. Ale co jsem já, abych nežaloval? Nádobu plná hnisu a střepin naděje.“ Proto se musel Sidon nakonec utéci k Bohu, protože jen ten je tou největší tajenkou života. „Základem všeho je vědomí, kdo já jsem vůči Bohu. To ostatní z toho jenom plyne“ (*Červená kráva*). Dál už ale utíkat nemohl, protože jeho blízkost je nekonečná. Za ním už asi nic neexistuje. Právě jen z té Boží dálky je možné zahlédnout sama sebe trochu přesněji. Jen když člověk chodí před tváří Všemohoucího, pozná, jak je nedokonalý a v čem selhává. Tak bychom mohli parafrázovat jeho úvahu z *Návratu Abrahama*. Pouze vzpurnost v něm zůstala, takže někdy se před Bohem pokoušel utíkat, aby se ale k němu vždy zase o to pevněji vrátil. Je tomu tak zřejmě proto, jak sám říká, že základní intelektuální premisou pro věřícího Žida je vědomí, že Stvořitele může pochopit jen potud, pokud ví, že jej nemůže vůbec pochopit.

Vlastně i v Sidonově odchodu z ČSSR je možné zahlédnout paralelu s jeho rozhlasovou hrou *Dvojí zákon* (1968): StB se ho zbaví, dovolí mu studovat v zahraničí a má pocit, že tím umrtvila činnost židovské obce. Ale opak je pravdou. Vystudovaný Sidon je pro budoucí život obce mnohem důležitější než rebelující Sidon doma: ten by se totiž nemohl hned po pádu vládnoucí nenormality stát rabinem. StB bychom měli v tomto případě být vděční, jako ve hře může být

Ježíš vděčný Jidášovi za vznik své legendy. Přesnější název pro tuto hru by asi byl *Evangelium podle Karola Efraima Sidona*.

Originalita Sidonovy tvorby tkví v tom, že témata, kterými se zabývá, se dotýká původu a podstaty židovsko-křesťanské civilizace a dělá to důsledně a důkladně. Tvář jeho knih je soustředěná. Ožívuje símě paměti. Názorně nám předvádí, že odhalit tajemství musí každý ‚Adam‘ sám, protože je vždy uloženo někde mezi plamenem a pramenem.

Ale možná, že je to ještě jinak. A on dozajista ještě jiný je. Je totiž živý! Plný paradoxů. Již léta se zabývá historií Dolních Kounic na Moravě, a při tom tvrdí, že se v nich dějí věci, které jsou v zásadě nesmyslné. Navíc přiznává v knize *Sedm slov*, že ani neví, jak objevit, co se tam vlastně dělo.

Pro úplnost dodávám, že kromě literárních textů a her je Sidon autorem několika scénářů k filmům, které napsal pro svého spolužáka z FAMU Juraje Jakubiska: *Zběhové a poutníci* (1968), *Ptáčkové, sirotci a blázni* (1970) a *Na shledanou v pekle, přátelé* (1970). Nenačtené zůstaly scénáře *Kuráž* a *Mlýn* rovněž napsané pro Jakubiska na počátku sedmdesátých let.

Na prvním rozhovoru z této knihy jsme s Viktorem Vondrou a s Karolem Efraimem Sidonem začali pracovat v roce 1995 a roku 1997 vyšla pod názvem *Když umřít, tak v Jeruzalémě* (první zmínka o tomto městě je z roku 1312 před naším letopočtem). Tato kniha doplněná ještě o rozhovor *O šuplíku v nás*, který jsem zařadil na závěr tohoto svazku, vyšla v knize *Vzpoury II* v roce 2012. V ní jsme se pokusili sepsat *Manuál pro Židy, aby věděli, kdo jsou a jakého mají v Praze rabína*. V letech 2000 až 2002 vznikla kniha *Červená kráva*, v níž jsme si povídali o paměti, svědomí, iluzích, pomalosti myšlení, smyslu života, rozhovoru, nacismu a humoru i 11. září 2011. Je to *Manuál pro mě, abych věděl, kdo jsem*. A kniha *Sedm slov*, která vyšla v roce 2004, je skutečně jen o sedmi slovech: o učení, o čase, o slově, o pravdě, o smrti, o víře a o lásce. Mohla by mít podtitul *Manuál pro novináře – pokus o nalezení krajní meze rozhovoru jako žánru*. „My jsme se pokusili otvírat otázky, které nutně nejsou zpracované. Mnohem snadněji se jen filozofuje. Díky

tomu posunu jsme se dostali někam, kde už opravdu o něco jde. Otázky, které jsou mi kladeny, jsou nesmírně živé a dotýkají se témat, která by měl člověk nejraději za tabu a nechal je na pokoji. A to z části i proto, že se tato témata nedají řešit jen rozumem nebo násilím, ale že zrají a přímo souvisí s věkem, tedy se stárnutím a s Pánembohem,“ řekl mi po uzavření těchto dialogů rabín. Toto souborné vydání jsme jen nepatrně upřesnili a doplnili, abyste viděli, jak vysouvání toho nejspodnějšího šuplíku v nás nám jde ztuha. Item: Abyste viděli, že v tom nejste sami.

Praha, prosinec 2013 – únor 2014

*Nemáme právo nesít, nechtít uskutečnit sny,
jež Bůh vepsal do nás a pro nás.*

Stará židovská moudrost

Karol Efraim Sidon

Když umřít, tak v Jeruzalémě

Rozhovor s Karlem Hvizďalou a Viktorem Vondrou

*Šamaj podlehl téměř ve všech svých debatách –
milujeme ho snad méně než Hilela?
Kým by byl Hilel bez otázek Šamaje?
Mohli bychom pochopit Abaje
bez otázek jeho soka Ravy,
reb Jochanana
bez jeho protivníka Reš Lakiše?*

Talmud

Karel Hvížďala a Viktor Vondra: Před třiceti lety jste byl znám jako spisovatel, redaktor Literárních novin, ateista, autor pozoruhodných knih *Sen o mém otci*, *Sen o mně* – a scénářů k filmům Juraje Jakubiska; dnes jste především rabin, nejvyšší duchovní autorita českého židovstva. Co a kdy se stalo, že jste se přiklonil k Bohu a literaturu opustil?

Efraim Karol Sidon: Je pozoruhodné, že stavíte rabinát do příkrého protikladu ke spisovatelství, jako by spisovatel, redaktor nebo scenárista nutně musil být i ateistou. Myslím, že je třeba rozlišovat mezi dítětem, které je důsledně k ateismu vychováváno svým prostředím, a ateistou z rozhodnutí. Tím druhým jsem jistě nikdy nebyl, a tím prvním jen natolik, co skoro každé dítě, které šlo do první třídy roku 1948. Jako takřka každý Žid, který neměl přímý přístup k židovské komunitě, ale měl židovský původ a znal se k němu, ani já jsem si zpočátku neuvědomoval, že židovství je také náboženství. Pro mě to byla dlouho věc mého ztraceného tatínka, kterého zavraždili v terezínské Malé pevnosti, věc mého druhého otce, který Terezín, Treblinku a ještě dva roky v sovětském gulagu přežil, a po návratu z celé rodiny již kromě jednoho synovce a jednoho strýčka nikoho neshledal, věc mé nežidovské maminky, která se Bůh ví proč zapletla do židovského osudu, a můj dlouholetý zápas s portrétem zabitého otce. Psal jsem o tom ve své první knížce *Sen o mém otci*, a z ní je také patrné, že v mých pětadvaceti šestadvaceti letech mi existence živého židovského náboženství ještě unikala. V tu dobu jsem již pochopitelně leccos o náboženstvích věděl, a dokonce si o tom troufal i psát, ale nepocítoval jsem ani potřebu aktivního náboženského života, ani potřebu být něčím souvěrcem. Když jsem však roku 1968 psal rozhlasovou hru *Dvojitý zákon* a rok nato se začal zabývat přípravným studiem pro *Evangelium podle Josefa Flavia*, měl jsem už za sebou zážitek 21. srpna 1968, který pro mne z odstupe času nabyl náboženského významu. Znamenal pro mne vpád reality do světa iluzí, v němž jsem jako nejmladší redaktor Literárních novin žil. Měl jsem k iluzím o soustavně se zlepšujícím světě pochybnosti i předtím, ale ne zase tak určité, abych je se svými staršími kolegy nesdílel. A najednou se v Praze objevily tanky a já jsem jako by uslyšel biblický Jeremiášův

pláč. Tak silně jsem cítil slova „pusto je ve městě“, až jsem je slyšel. To sice ještě zdaleka neznamenal, že bych se stal věřícím Židem, ani to neznamenal konec s literaturou, protože právě v následujících dvou letech jsem toho napsal nejvíc, ale poněkud to zaostřilo můj pohled. Tím nechci tvrdit, že náboženství nemělo vliv na to, že jsem někdy roku 1978 přestal s psáním, ale to je trochu jiná kapitola.

Čím vás náboženství přitahovalo?

Myslím, že každé židovské dítě v sobě od malička nosí předtuchu možné katastrofy. Že je za pěknou fasádou mírového světa očekává hrůzoplňný svět, o kterém buď slyšelo z vyprávění o minulé katastrofě, jejíž důsledky pociťuje v prořídle rodině, anebo tu katastrofu samo zažilo. A je potom určitou satisfakcí jakési vnitřní pravdy, když se fasáda světa na chvíli proboří a svět se ukáže takovým, jakým „ve skutečnosti“ je. V srpnu 1968 jsem takovou satisfakcí asi také pocítil, i když jsem byl nešťastný ze ztrát, které to pro nás a pro mne osobně bude znamenat. Někde v koutku duše mi ale něco říkalo: „Tys vždycky tušil, že je to tak!“ Ten pohled odjinud, z jiné než iluzivní perspektivy subjektivních potřeb, je však i na náboženství přitažlivý. Snad také proto, že dává člověku možnost vyrovnat se i s tou hrůzou bezprostředně za fasádou.

Zpočátku jste se zabýval křesťanstvím; čím vás oslovilo?

Můj vztah ke křesťanství byl a zůstal kritický a dlouho byl i silně polemicky zabarven. To, že jsem se na sklonku šedesátých let tak intenzivně zabýval křesťanskou tematikou, sice jistě nebyla náhoda, ale také to nebyla etapa víry, spíše opakovaný pokus vypořádat se s něčím, s čím nemohu vnitřně souhlasit, ale co si na mne mlčky dělá nárok. Jednak svou nabídkou spásy ve víře, tedy jako obecné „opium lidstva“, a jednak jako konkrétní křesťanství, které potom, co si přivlastnilo židovskou *Bibli* a židovské mučednictví, by ještě chtělo mě.

A nebyl váš příklon k náboženství veden snahou vytvořit si nějaký vlastní svět, hodnotnější, než byl ten, který vás po roce 1968 obklopoval?

Pochopitelně. Ale nebral jsem to tenkrát jako začátek nějaké nové etapy ve svém životě. Od roku 1968 to trvalo ještě deset let, než jsem z hlediska svých tehdejších názorů kapituloval. Nezapomínejte, že jsem začal chodit do školy v roce 1948 a stejně jako většina mých vrstevníků prodělal „mytí mozků“, které v dějinách výchovy nemá ve střední Evropě obdoby. Kdybych neměl sílu vytvořit si „nějaký vlastní svět, hodnotnější, než byl ten, který nás obklopoval“, byl bych na tom ještě hůř než průměrný občan téhle republiky, který si ho byl schopen také vytvořit, byť přitom zůstal poplatný ateistické a materialistické výchově víc než nakonec já. Obraz světa, který se nám snažili vštípit, se natolik rozcházel s pravdou, že pro myslícího člověka nebylo jiné cesty, než jej korigovat, nebo se jej úplně zbavit. Na této cestě měl člověk průvodce, přátele, málokdy učitele, rodiče a knihy. Mým druhým domovem byly pražské antikvariáty, méně již knihkupectví. Odtud mohl mladý člověk čerpat vědomosti o kultuře, jíž byl fyzicky ukraden. Nemohu vlastně zodpovědně říci, zdali jsem změnil své názory, anebo jsem sám byl cílevědomě měněn. Často mám dojem, že jsem i k návratu do židovské tradice byl dotlačen.

Skutečně? Čím?

Okolnostmi. V sedmdesátých a osmdesátých letech vnukaly již samotné poměry života řadového disidenta otázku, co mi vlastně dává sílu měřit se s režimem, jenž byl neskonale mocnější než každý jednotlivec sám, ale nakonec i celé disidentské hnutí. A co mi poskytuje jistotu, že stojí za to trvat na svém, i když si člověk musí připadat jako Sancho Panza, věrně následující svého nezdolného Dona Quijota. A mnozí z nás tenkrát začali chápat, že mají duši a že ta duše je něco víc než snůška psychických obsahů, ve kterých jsme se předtím s oblibou ryli, a že je živou morální silou, která v posledku dává možnost přežít i vlastní smrt. K tomuto pocitu člověk nedochází, když se mu dobře daří a je plný takzvané zdravé sebedůvěry, ale když je mu zle a ztrácí jednu jistotu za druhou. Ani u mě to nebylo jinak. Přiznávám, že to není nejpěknější, objevovat Pánaboha, jenom když si už bez něj nevím rady, a moc bych se ne divil, kdyby od člověka čekal něco lepšího. Je to stejné, jako ozývat se přátelům jen tehdy, když jste bez peněz.

Je to však zřejmě poměrně častý způsob, jak lidé docházejí k víře...

Víra je něco, co každý živý člověk má. Velice pěkně to vyjádřil Teilhard de Chardin už názvem jedné své knížky: *Chut' žít*. Proč má člověk chuť žít, takřka za každou cenu? Proč je schopen položit život za nějaké dobro, když ho v něm mnoho nepotká? Je tu víra ve smysluplnost života, již v sobě nosí každý, kdo žije, ale právě proto, že je tak hluboká a nepochopitelná, tak ji zaměřuje často nesprávným směrem a k věcem, které jí nejsou hodny, i když samy o sobě nejsou nijak špatné. Hledáme objekt své víry tam, kde není.

Pamatujete si přesně okamžik, kdy jste nabyli přesvědčení, že Bůh existuje? A můžete nám ho popsat?

Pamatuji si ho. A dokonce se odvážím ho popsat, i když tím své vážnosti neposloužím. Bylo to v době, kdy jsem pracoval ve Vodních zdrojích. Jezdil jsem s trabantem a měřil stav spodních vod v různých studních a vrtech v kokořínském údolí. Byla to doba, kdy jsem se rozváděl, žil u sestry, protože jsem neměl kde bydlet, jak už to bývá, byl jsem silně vykořeněný a plno hloupostí se mi honilo hlavou i jinde. A jednou jsem přijel k vrtu na návrší, za ním bylo pole a v dálce nějaké křoví. Zaparkoval jsem a položil si papíry, do nichž se měření zapisovalo, na červenou budku s měřicím přístrojem. Měl jsem ale mezi těmi papíry ještě nějaké úřední doklady nesouvisející s mou prací, ale o to důležitější. Bylo to vpozdvečer, najednou se setmělo, zvedl se prudký vítr, všechny ty papíry mi sebral a hnal je přes celé pole až do křoví. Doběhl jsem tam, papíry posbíral, vrátil se a dokončil svůj zápis. Pak jsem se vrátil k autu, sáhl do kapsy pro klíčky, a klíče nikde. A na tom svazku klíčů byly nejen klíče od vozu, ale i od maringotky a od sestřina bytu. A začalo pršet. A já chodil po tom poli, nejdřív jsem jen tak došel na konec a zpět, pak jsem je důkladně probíral řádek za řádkem – a nic! Pochopte, že jsem ztratil klíče od trojího provizorního domova! Byl jsem zoufalý, pršelo, navíc se už doopravdy stmívalo a byla mi zima. Chodil jsem asi hodinu po poli, nevěděl jsem už, co si počít, co bych ještě mohl a měl udělat, abych svá tři provizoria neztratil. Nakonec jsem si uvědomil, že je přece jeden Bůh a že není nikdo jiný na světě, kdo mi fakticky může pomoci, a že se ode mne nečeká nic ji-

ného, než že o pomoc slušně požádám, a že si kleknu a posypu si hlavu hlínou, až mi budou klíčky navráceny. A když jsem svou žádost nahlas vyslovil, v tu chvíli jsem je našel. A tak jsem si kleknul, posypal hlavu hlínou a zalykal jsem se radostí. Ne už z klíčů, ale protože jsem si uvědomil, že nejsem sám. Že na světě, ať se stane cokoliv, mám někoho, na koho se vždycky můžu spolehnout.

Není to příliš jednoduché?

Jak se říká, „když ptáčka chytají, pěkně mu zpívají“, ale později postupně také něco požadují a nároky rostou. Podívejte, nevyprávěl jsem vám to, abych vás přesvědčil.

Pak už jste nikdy nezapochyboval?

Samozřejmě, pochyby se dostavily hned tu noc v maringotce. Člověk je hodně nevděčné stvoření. Nikdo mne nemusil poučovat, že jsem si tu situaci, až snad na ten vítr, mohl vytvořit podvědomě sám. V tu chvíli pro mne všeobecné provizorium mé existence bylo tak tíživé, že jsem si musil zpřítomnit přítele, na jehož stálou přítomnost je spolehnoutí. Možná, že jsem klíčky už předtím viděl, ale má psychická potřeba zázraku mi zabránila je spatřit. V takové chvíli se však člověk musí rozhodnout, zda uvěří svým pochybám, anebo je objev tak drahocenný, že se jej za žádnou cenu nevzdá. Myslím, že jsou v životě krátké okamžiky, kdy se věci dostanou na své místo a do správných proporcí, že se to děje většině lidí a mnohokrát v životě, že však, když jim otrne, k nim raději zůstanou neteční, poněvadž v opačném případě by z nich musili vyvodit konsekventní závěry a změnit svůj dosavadní život, a na to buď nemají odvalu, nebo jsou líní. Koneckonců i vědci musejí dojít k některým pravdám na základě teorií a experimentů, které teorie potvrdí, nebo dokonce vyvolají v život. Teorie mohou být a většinou také jsou v budoucnu měněny na základě nových experimentů, ale z hlediska cesty k pravdě jsou i kroky k ní pravdivé. Protože všechno se stále mění, ale všechno je současně neměnné. Já bych dnes také nestavěl na vnitřních zkušenostech podobného typu, poněvadž znám už to pole, na kterém se s Bohem můžu setkat, ale vím, že i zde záleží hodně na mně, zda se s ním setkám.

Můžete nám říci, kde toto pole leží?

Přede mnou. Je to vlastně velmi jednoduché, pokud ovšem věříte, že Bůh stvořil svět, nás v něm a daroval nám své učení, *Tóru*. To je pole, z něhož k nám mluví, a na nás je, abychom pozorně naslouchali, řídili se tím, co nám říká, a dokázali klást správné otázky. I s druhým člověkem se přesto, že jej vidíme, slyšíme, hmatáme a tak dále, fakticky setkáváme jedině tehdy, když se snažíme pozorně naslouchat tomu, co říká, co od nás chce, a když mu kládeme správné otázky, abychom mu porozuměli a překlenuli propast jeho jinosti. Vyžaduje to ovšem skromnost, jíž se nám nedostává, když si myslíme, že ono „pole“ je v nás. Tím „polem“ jsme pro druhého. Pokud bychom si to ve vzájemných vztazích uvědomovali, byl by náš svět docela jiný. Rabi Hilel říkal, že celá *Tóra* je komentářem k jedinému ze svých příkazů: Co sám nenávidíš, nečiň druhému. Až toto budeme umět, budeme moci říci, že jsme porozuměli Božímu slovu.

Nedá se to říci ještě jinak: Já jsem jen to, co ze mne pochopí druhý člověk, co mu jsem schopen nabídnout a co je schopen si vzít?

První hřích spočíval v tom, že člověk přestoupil zákaz a jedl ze stromu Poznání, a byl vyhnán z rajské zahrady, aby nejedl i ze stromu Života. Vypadá to tak, že člověk má špatný sklon si brát, co mu nepatří. Známe však i příběh s opačným vyzněním. O rabi Eliezerovi ben Horkanos říkal jeho učitel raban Jochanan ben Zakaj, že se podobá nádrži, jež nepropustí ani kapku. Měl tak úžasnou paměť, že byl ve své době nádrží ústní tradice. Bohužel nádrží, z níž si jeho žáci nedokázali vzít než tu příslovečnou kapku. Ne-souhlasili s rabi Eliezerem v některých otázkách židovského práva, a protože se odmítal podřídit názoru většiny a neustoupil od záměru tak veřejně vyučovat, musil se podřídit úplnému zakazu styku s veřejností. Věcnou pravdu měl sice on, což potvrzovala i takzvaná ozvěna, hlas intuice, ale o uplatnění této pravdy demokraticky rozhodovalo mínění většiny. To je vpravdě tragická situace, kdy člověk sice nabízí, není však takřka nikoho, kdo by bral. Ale tvrdit, že je člověka možno redukovat jen na to, co je jeho okolí schopno pojmout, bych si netroufal.